

PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA

xalqaro ilmiy-metodik jurnal

5(7)
2023

ISSN 2181-3787
E-ISSN 2181-3795

“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA”
xalqaro ilmiy-metodik jurnal

«ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ АКМЕОЛОГИЯ»
международный научно-методический журнал

“PEDAGOGICAL ACMEOLOGY”
international scientific-methodical journal

№5(7) 2023

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2023-yil 5-maydagi 337-qarori bilan **07.00.00 - tarix, 13.00.00 - pedagogika, 19.00.00 - psixologiya** fanlari bo‘yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo‘lgan zaruruiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan.

Jurnal haqida
Jurnalga O'zbekiston Respublikasi Prezidenti administratsiyasi huzuridagi axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan ommaviy axborot vositasi davlat ro'yxatidan o'tkazilganligi to'g'risida 1672 raqamli guvohnoma berilgan.

"Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnali

"Pedagogik akmeologiya" xalqaro ilmiy-metodik jurnaliga taqdim etilgan ilmiy maqolalarga qo'yiladigan asosiy talablar falsafa doktori (PhD), fan doktori (DSc) dissertatsiyalarining asosiy ilmiy natijalarini xalqaro standartlar va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Oliy attestatsiya komissiyasi to'g'risidagi Nizom" talablari, shu jumladan elektron ilmiy-texnik jurnallarga qo'yiladigan talablar tizimi hisoblanadi.

«Педагогическая акмеология» международный научно-методический журнал

Основные требования к научным статьям, представляемым в международном научно-методическом журнале «Педагогическая акмеология» являются научные труды, рекомендованные для публикации основных научных результатов докторских (PhD), (DSc) диссертаций в соответствии с международными стандартами и «Положением о Высшей аттестационной комиссии» при Кабинете Министров Республики Узбекистан, в частности требования к электронным научно-техническим журналам.

About the magazine

"Pedagogical akmeology" international scientific-methodical journal

The main requirements for scientific articles submitted to the international scientific-methodical journal "Pedagogical akmeology" are scientific publications recommended for the publication of the main scientific results of doctoral (PhD), (DSc) dissertations in accordance with international standards and the "Regulation on the Higher Attestation Commission" Under the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan, including from templates in the system of requirements for electronic scientific and technical journals.

MUNDARIJA

07.00.00 - TARIX 6

Baxtiyor Nazarboyevich Rizayev. Qurdoba shahri shakllanishi jarayonida migratsiya omilining ta'siri.....	6
Ergashev Jahongir Yunus o'g'li. Sharqiy turk xoqonligining tanazzuli va uning qayta rivojlanish jarayonlari xususida	10
Shodiyeva Shahlo Soliyevna. Buxoro xonligi (amirligi)da taxt va vorislik masalalariga doir ayrim mulohazalar.....	13

13.00.00 - PEDAGOGIKA FANLARI 18

Sobirova Maxbuba Yusupdjanovna, Toshnazarova Aziza Xoshimjanovna. Til to'garagi mashg'ulotlari mazmuni va uning ta'limiy-tarbiyaviy ahamiyati.....	18
Yusupova Shohidaxon Jaloliddinovna, Odilova Hamida Ulug'bek qizi. Maqsud Shayxzoda ijodida tabiat tasviri va unda o'quvchi ruhiyatining ifodalanishi.....	24
Xasanov Ilyos To'ychiyevich. Kurash mashg'ulotlari jarayonlarida talaba yoshlar (o'g'il bolalar)ning o'zlashtirish ko'rsatkichlari dinamikasi.....	29
Kamolov Ixtiyor Ramazonovich. Astronomiya darslarida quyoshning energetik quvvatini kundalik turmush bilan bog'lab o'qitish metodikasi.....	36
Abdullayeva Feruza Nurilloevna. Sinergetik yondashuv asosida o'qish savodxonligi darslarida badiiy asarlarni o'rgatishda fanga oid kompetensiyalarni rivojlantirish	42
Saidova Muhabbat Shukrullayevna. Yangi avlod ona tili darsliklaridan samarali foydalanishning didaktik yechimlari.....	46
Xo'jayev Alijon Atabekovich. Oliy ta'lim muassasalarida ta'limiy natijalarga erishishga qaratilgan harakatlarni prognozlash mexanizmlari	51
To'rayev Rasul Norto'jiyevich. Interfaol metodlar asosida integrallarning kimyoga tatbiqlarini o'rganish.....	56
Olimov Temir Hasanovich. Ilmiy tadqiqot ishi bilan shug'ullanuvchilarda tadqiqotning konsepsiyasi, maqsadi va vazifalarini shakllantirish ko'nikmalarini hosil qilish	64
Кучимов Маъруф Кучимович. Повышение конкурентоспособности выпускников вузов на региональном рынке труда.....	70
Abdullayeva Maryambibi Djumaniyazovna. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini ijtimoiy-huquqiy me'yorlar bilan tanishtirish	75
Azimov Sanjar Samadovich. Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarining badiiy va ijodiy faoliyatida estetik ehtiyojlarni shakllantirish metodikasi.....	81
Kuchkarov Bahodir Tashmurodovich. Harbiy ta'lim muassasalari kursantlarida umummadaniy kompetentlik tuzilmasi va uni rivojlantirish texnologiyasi.....	84
Toshev Salimjon Nurboboyevich. Fizika fanining o'qitishda talabalarning evristik faolligini oshirishning usullari	89
Nuriddin Olimjonovich Qirg'izov. Loyihaviy ta'lim vositasida ona tili darslarida ta'lim subyektlari faoliyatini modellashtirish yo'llari	95
Xudoyberdiyev Eliboy Norboyevich, Hamroyeva Sevara Nasriddinovna. Yulduzlar evolyutsiyasini kvant tasavvurlar nazariyasi asosida o'qitish uslubi.....	100
Kadirov Rashid Xamidovich. Jismoniy tarbiya jarayonida diagnostik usullar amaliyoti.....	103
X.Y.Mirzakarimov. Akademik litseylarda yoshlarni harbiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalash tizimini takomillashtirishga zamonaviy yondashuv (harbiy akademik litseylar misolida).....	107
Raximova Gulora. Shaxobiddin Suxravidiy axloqiy qarashlarida vatanga muhabbat tushunchasi talqini.....	112
Xudayberganov G'ayrat Quranboyevich. Boshlang'ich sinflarda kreativ fikrlashga doir fanlararo absessial va ordinal bog'lab masalalar yechish.....	115

Zaripova Gulbahor Komilovna. Umumiy o'rtta ta'lim maktab o'quvchilarini ma'naviy-ma'rifiy tarbiyasida sinf rahbarining shaxsiy va kasbiy namunasi	120
Ҳазратов Ўткир Ҳайдарович, Нарзиев Шамсидин Сайпиллоевич. Амалий машғулотларни ўтишда интерфаол усулларнинг самарадорлигини баҳолаш	130
Камилова Гулмира Алимовна. Мактабгача ёшдаги болаларда паремик жанрлар воситасида экологик маданиятни ривожлантириш модели.....	135
Tkacheva Anastasiya Aleksandrovna. Talabalarning ijtimoiy-madaniy kompetentligini rivojlantirish uchun oliy ta'lim tizimida o'yin elementlari va geymifikatsiyadan foydalanish (ispan tili misolida)	139
Karimova Gulhayo Botirjon qizi. Oliy ta'lim muassasalarining o'quv jarayonida faol innovatsion o'qitish usullari.....	148
Po'latova Shahnoza Ikrom qizi. Kasb-hunar maktablarida voleybol seksiyasi ishini rejalashtirish	152
Anvar Ergashovich Sattorov. Mashg'ulotlarda yosh voleybolchilarni tayyorlashning pedagogik - psixologik jihatlari	155
Muxamedov Shavkat Madjitovich. Oliy ta'limda mutaxassislik fanlarning elektron-dasturiy va metodik ta'minotini takomillashtirish	160
Samiyeva Surayyo Oripovna. Tabu va evfemizm o'zbek va tojik tillarida	166
Oллоқова О'ғ'илжон Маманазаровна. О'quvchilarning pragmatik kompetensiyasini shakllantirishda yangi avlod darsliklarining ahamiyati	171
Jumayeva Habiba G'aforovna. Boshlang'ich sinflarda o'qitishning zamonaviy metodikasi .	176
19.00.00 - PSIXOLOGIYA FANLARI	181
Элов Зиёдулло Сатторович. Рухий-жинсий бузилишлар шахсда ижтимоий психологик муаммо сифатида	181
Qodirov Obid Safarovich. O'zbekistonda tarbiyasi qiyin o'smirlarga e'tiborni kuchaytirishning psixologik muammosi	186
Olimov Laziz Yarashovich. Sud-psixolog eksperti kompetentligini takomillashtirishning psixologik mexanizmlari.....	192
Boltayev Sardor Ibodovich. Zamonaviy psixologiya fanida qarish muammosining o'rganilishi	202

Shodiyeva Shahlo Soliyevna 13

Buxoro davlat universiteti
tarix fanlari bo'yicha
falsafa doktori (PhD), dotsent
s.s.shodieva@buxdu.uz

BUXORO XONLIGI (AMIRLIGI)DA TAXT VA VORISLIK MASALALARIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

Annotatsiya. Tarixda hukmronlik qilgan sulolalar va ularning hokimiyat terasiga kelishi haqida so'z borar ekan, hukmdorlarning taxtga o'tirish udumlari yoxud xon ko'tarish marosimlari ko'pchilik uchun juda qiziq. O'zbekiston tarixida, ayniqsa, Buxoro tarixida katta ahamiyatga ega bo'lgan hukmron sulolalar faoliyatini manba va adabiyotlar orqali tahlil etish shuni ko'rsatadiki, ularning taxtga chiqishi, shuningdek, valiahdlik masalalari o'ziga xos an'anaga ega.

Kalit so'zlar: Buxoro, Shayboniylar, Ashtarxoniylar, xon ko'tarish, taxt, Yaso, xon, amir, valiahd, voris.

К ВОПРОСУ О ПРЕСТОЛОНАСЛЕДИИ И ПРЕСТОЛОНАСЛЕДИИ В БУХАРСКОМ ХАНСТВЕ (ЭМИРАТЕ).

Аннотация. Когда речь идет о правящих в истории династиях и их приходе к власти, многих интересуют церемонии коронации правителей. Анализ деятельности правящих династий, имеющей большое значение в истории Узбекистана, особенно в истории Бухары, через источники и литературу показывает, что их восшествие на престол, а также вопросы наследного княжества имели большое значение. уникальная традиция.

Ключевые слова: Бухара, Шайбани, Аштархани, возведение хана, престол, Ясо, хан, эмир, князь, преемник.

ON THE ISSUE OF SUCCESSION TO THE THRONE AND SUCCESSION TO THE THRONE IN THE BUKHARA KHANATE (EMIRATE).

Summary. When it comes to the ruling dynasties in history and their rise to power, many are interested in the coronation ceremonies of the rulers. Analysis of the activities of the ruling dynasties, which are of great importance in the history of Uzbekistan, especially in the history of Bukhara, through sources and literature shows that their accession to the throne, as well as issues of the hereditary principality, were of great importance. unique tradition.

Key words: Bukhara, Shaibani, Ashtarkhan, the rise of the khan, throne, Yaso, khan, emir, prince, successor.

Kirish. Ma'lumki, XIV asrning boshlariga kelib, 1236-yilda Botuxon tomonidan asos solingan Oltin O'rda davlati ikki qismga bo'linib ketadi va uning sharqiy qismida Oq O'rda davlati tashkil topadi. Uning tarkibiga Shaybon ulusi ham kirgan. Tarixchi Abulg'ozining yozishicha Shaybon bu ulusni Botuxon (laqabi Sayinxon) dan olgan[1.112]. Ayrim tarixiy manbalarda bu hududlar "O'zbeklar mamlakati" deb ham eslatiladi. XV asr o'rtalariga kelib, Sharqiy Dashti Qipchoq hududlarida Shaybon urug'idan bo'lgan Abulxayrxon ko'chmanchi o'zbeklar davlatiga asos soldi. Keyinchalik uning nabirasi Muhammad Shohbaxt XV asr so'nggigi choragiga kelib temuriy shahzodalar o'rtasidagi toj-taxt uchun o'zaro kurashlar natijasida zaiflashib qolgan temuriylar saltanatiga barham berib, Shayboniylar davlatiga asos soldi [13.370].

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tanlangan mavzuni o'rganishda asosan birlamchi manba sifatida ko'plab tarixiy manbalar tahlilga tortilgan bo'lib, shuningdek, bir qator tarixiy adabiyotlar

14 va keyingi yillarda amalga oshirilgan tadqiqotlar doirasidagi ma'lumotlar ham atroflicha o'rganilgan.

Mavzuni yoritishda diskurs tahlil, davriy-xronologik izchillik, komparativ yondashuv kabi metodlardan foydalanilgan.

Natijalar va muhokama. Shayboniylar ham o'zlarigacha bo'lgan turk-mo'g'ul an'analari amal qilgan holda davlatni idora etganlar. Ular avvalambor, o'rnatilgan shariat va odat qoidalari, qolaversa, Yaso va Yunusga amal qilishga qaratilganlar. Sulolaning taxtga o'tirgan vakili hokimiyatining tan olinishi uchun Yaso, to'ra va odatga ko'ra bir necha talablari bo'lgan.

-Chingizxon naslidan bo'lishi

-Urug'da yoshi eng ulug'i va tajribali bo'lishi

-Xon ko'tarish udumining bajarilishi

-Shariat arboblarning roziligini olish

Yuqoridagi talablarga to'xtalib o'tadigan bo'lsak, birinchi va yeng asosiy talab Chingizxon naslidan bo'lishi. Mo'g'ullarning Yaso qonuniga ko'ra taxtga Chingizxon vorislari va avlodlari egalik qilar edilar [6.-p.38]. 1346-yili Amir ul-umaro Qazag'on Chig'atoy ulusining xoni bo'lmish Qozonxonni o'ldirib, butun ulus ixtiyorini o'z qo'liga olganiga qaramay u o'zini xon deb elon qilolmadi. Turk-mo'g'ul qavmlari o'rtasida hukm surib kelayotgan Yaso va Yunusga ko'ra chingiziy avlodiga mansub bo'lmagan kishi xonlik rutbasiga ega bo'lolmaydi. Shuning uchun u O'gaday avlodidan bo'lgan Donishmandcha (1346-1348) ni xon qilib ko'tardi [2.26]. "Zafarnoma"da yozilishicha, "...shunga binoan Amir Sohibqiron mamlakat va davlat qonun-qoidalarini mardonalik bilak kuchi, saodatli tole'i barakati, taqdirga muvofiq tadbiri va yaxshi kechmishlar bilan mustahkam qilgach, (bir vaqtlar) Chig'atoyxonni Amir Sohibqironning buzurgvor bobosi bo'lmish Qorachor barlosga topshirgan ulug' podshoh Chingizxonning uzoqni ko'ruvchi nazari to'g'ri ekanligini asrlar o'tgandan keyin olam ahliga ravshan qilmoqchi bo'ldi, amirlar va no'yonlar bilan mashvarat tuzib, u ulug' xonadon (a'zolari) dan saltanatga mutaayyin bo'lgan podshoh Suyurg'atmishxonni baxtli bir tole', muborak bir kun va saodatli bir soatda O'rpo'z mavzeida mamlakat podshohligi taxtiga o'tqazdi..." [12.82].

Bundan ko'rinib turibdiki, jamiyatda qadimgi urf-odat va an'analarning o'z o'rni bo'lib, ularga imkon qadar har doim amal qilib kelingan. Shayboniylar sulolasi a'zolari Jo'ji avlodidan bo'lganliklari bois bevosita "ulug' xonadon" vakillari edilar. Shuning uchun ham ular mamlakatni xon unvoni bilan boshqarganlar.

Hukmdor bo'lish uchun qo'yilgan keyingi talab, urug'da yoshi eng ulug'i va tajribali bo'lishi. Shayboniylar sulolasining aksariyat hukmdorlari bu qoidaga amal qilganlar. Mirzo Muhammad Haydarning yozishicha, "xonlik qadimiy odatga ko'ra, yeng katta sultonga ya'ni Ko'chumxon sultonga topshirildi. Uning vorisi Suyunjik sulton edi, biroq u Ko'chum sultondan oldin vafot etgach, taxt vorisi Jonibek sulton bo'ldi, lekin u ham ko'p o'tmay Suyunjik sulton ketidan ravona bo'ldi, undan keyin ko'chumxon ham u dunyoga rixlat qildi. Xonlikni boshqarish Ko'chumxonning o'g'li Abu Saidga topshirildi. U ham xonlik taxtini bo'shatgach o'rniga Ubaydullaxon o'tirdi. Garchi 911 (1505-1506) yildan boshlab yuqorida ko'rsatilgan xonlar hukmronligining oxirigacha shayboniylarning barcha ishlarini u boshqargan bo'lsada, qadimiy odatga rioya qilib, xonlikni o'zidpn yoshi ulug'roq kishiga topshirib keldi, bordi-yu u xonlik yorlig'ini qabul qilgan taqdirda ham, vijdonan aytganda, hech kim unga qarshilik qilmagan bo'lar edi. Abu Saidxondan keyin yoshi Ubaydullaxondan kattaroq bo'lgan biror kishi qolmaguncha shu ahvol davom etaverdi. U xonlik taxtiga o'tirdi va 946 (1539-1540) yilda tabarruk ruhi bu o'tkinchi dunyo bilan vidolashib, jannat bog'tga ravona bo'lgunga qadar olam elining sezgilariniadolat va yaxshilik nasimi bilan yayratib yashadi (Alloh undan rozi bo'lsin)" [7.399]. Bu kabi holatni Abdullaxon II hukmronlik faoliyatida ham ko'rishimiz mumkin. 1556-yilda Navro'z Ahmadxon (Baroqxon) vafot etganidan so'ng taxtga Pirmuhammad o'tirgan bo'lsada, amalda Abdullaxon II Movarounnahr va Xurosonni birlashtirish yo'lida tinimsiz sa'y - harakatlar olib bordi. Bu haqida "Sharafnomayi shohiy" asarida shunday yoziladi: "Navro'z Ahmadxon bu omonat saroydan abadiy dunyoga ko'chgandan keyin, o'sha vaqt Abulxayrxon xonadonida ul hazratning

(Abdullaxonning) valine'mat amakisi Pirmuhammadxondan (yoshi) kattaroq, saltanat ishiga kafil bo'luvchi, yuqori martabali va hashamatga tomom berilgan kishi yo'q edi. Shuning uchun (ham) Movarounnahrning Bahrom qahrli sultonlari birlashib xutbani ul Qutli podshohning laqabi barakotidan ovoza qildilar, sukkani uning muborak nomi husni bilan bezadilar" [14.133-134]. XVI asr 40 yillarida hukmdor xonadoni vakillari o'rtasida Buxoro va Samarqand uchun kurash kuchayadi. Bu davrda Samarqandda Ko'chkunchixonning uchinchi o'g'li Abdulatif, Buxoroda esa Ubaydullaxonning o'g'li Abdulaziz hukmronlik qilib har ikkalasi ham o'zini rasmiy xon deb hisoblar edi [13.373]. Bu o'rinda toj-u taxt uchun kurash avj olgan bir paytda Yaso va odatga amal qilinmaganini ko'rish mumkin.

Hukmdorlik, taxt marosimlari haqida so'z borar ekan, valiahdlik masalalari ham bevosila shular bilan bog'liq jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Har bir hukmdor taxtga chiqar ekan, sulola vakillari orasidan davlat ishlariga layoqati baland, har tomonlama hukmrodlik sifatlariga ega bo'lgan nomzodni tanlab o'zining valiahdi sifatida e'lon qilgan. Bu holat ham turk-mo'g'ul an'analari asosida davom etib kelayotgan edi. "Taxt vorisini tanlashda Chingizxon, katta harbiy talantga ega Tuluydan ham ko'ra, hech narsadan qaytmas xarakteri va zo'rovonlik siyosati bilan otasining ishini davom ettirayotgan Chig'atoydan ham ko'ra tanlovini sahiy, samimiy yumshoq tabiat bo'lgan Ugedeyda to'xtatdi. Chingizxondagi barcha sifatlar bir vaqtning o'zida biror bir o'g'lida jamlanmagan edi. Uning xar bir o'g'lida o'zining faqatgina ma'lum bir xarakteri shakllangan bo'lib, ulardan birortasini voris sifatida tanlashni xoxlamadi. Uning fikricha, o'zidan keyin xokimiyat va saltanat barcha farzandlar tomonidan birgalikda boshqarilib, ularni o'zining Chingizxonday aqli, shijoati, irodasi uyg'unlashgan shaxs bo'lmasa ham jozibali axloqiy xarakteri bilan birlashtirishi mumkin bo'lgan shaxs bu - Ugedey deb tan olgan. Ugedey hali Chingizxon tirik bo'lgan vaqtdayok voris deb e'lon qilingan. Bu karor barcha ishtirokchilar tomonidan katta yakdillik bilan qabul qilingan bo'lib, bu xolat Chingizxonning qarori to'g'riligidan, Ugedey ham otasining ishonchini oqlaganligidan darak beradi"[5.529]. Chingizxon o'limidan oldin o'z o'rniga Ugedeyni tayinlaganda, saylov bilan xon tanlash usulining zararli ekanini bilgani holda, mana shu urf-odatni yo'qotmoqchi bo'lgan bo'lishi ehtimol. Ammo uning imperiyasi rivojlana borgani sari ortib borgan va kuchli bo'lgan aslzodalarni(yoki qabila oqsoqollarini) u xon saylovini bekor qilishga majbur qila olarmidi? Mo'g'ul Qonunlariga ko'ra Qurultoyda hokimlar, lashkarboshilar va boshqalar tomonidan saylanmasdan o'zini xon deb e'lon qilgan kishi o'lim jazosi bilan jazolanadi. Agar xonni davlat qonunlari bilan hisoblashmagani uchun taxtdan olsalar, unda uni darhol o'z qarindoshlari bilan va atrofidagi yaqin kishilari bilan qal'aga qamash darkor. Oila a'zolarining qamash kerakligining sababi – ular baxtsizlik alomati bo'lib. qasos olish uchun harakat qilishlari mumkin. taxtdan olib tashlangan xon va uning baxtsizligiga sherik bo'lganlarni hamma kerakli narsalar bilan ta'minlab turish kerak. Lekin hech kim bu davlat jinoyatchilari bilan aloqa qilmasligi kerak. Yuqorida tahlil qilganimiz Shayboniylar sulolasi vakillari qadimgi udumga qattiq amal qilnag holda taxtga chiqqan hukmdor sulolaning o'zidan keyingi yoshi katta vakilini valiahd sifatida e'lon qilgan. Biroq o'zbek xonlari mo'g'ul qonun qoidalarining ancha yengillashgan, reformaga uchragan shaklini qabul qilib unga amal qilganlar. Taxtga chiqish yoki valiahdlik masalalari ham ijtimoiy hayotning o'zgarib borgani sari jamiyat talablariga moslashib, mo'tadillashib borgan. Keyingi sulolalar davrida bu masalalar anchayin o'zgarishga uchradi. Ayniqsa, Mang'it amirlari davriga kelib taxt otadan o'g'ilga meros sifatida o'tadigan bo'lib qoldi. Bunday holat Xiva va Qo'kon xonliklarida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Shayboniylardan Abdullaxon II zamonidan boshlab valiahdni mamlakatning strategik jihatdan muhim hisoblangan viloyati - Balxga hokim qilib tayinlash an'ana sifatida boshlab berildi.

"...Oliy asos Balxni to'belari va keng atrofi bilan janob farzandimiz Jonibiy (Abdulmo'min)ga topshirdik...va u viloyat a'yonlari, vatandoshlari muomala arboblari va qolgan ziroat ahillari va sanoat egalari ul saltanat tojining durrasi va mamlakat ko'zining kurrasi farzandimizni o'zlariga istiqloqlik xokim va voliy bilsinlar. Molu dunyo, xosilot va muammolarini uning omillariga tamom va kamol bilan yetkazsinlar va viloyat mutavajihotlarining adosida hech bir uzru bahona keltirmasinlar. Va o'zlarini yaxshi adolikda o'jiz va mollarni tamoman yetkazishda

16 o'zlarini kam tutmasinlar. Bizning amru farmonimizni farmonbardorlik bilan qabul qilsinlar, toki marhamatning ziyodatiga va otifatning kamoliga munosib bo'lsalar agar xudo xoxlasa[14.136]".

Shayboniylar davrida boshlangan bu an'ana ashtarxoniylar davriga kelib rasmiy odatga aylanib qoldi. Ashtarxoniy hukmdor Boqimuhammad 1602-yilda Balxni qo'lga kiritib, uni ukasi Valimuhammadga hadya qilgan. 1605-yilda Boqimuhammadxon vafot etgach taxtga uning ukasi Balx hokimi Valimuhammad o'tiradi. Yana bir hukmdor Imomqulixon mamlakatni boshqarayotgan vaqtda uning ukasi Nodirmuhammad Balx hokimi ayni vaqtda esa uning valiaxti edi. Nodirmuhammad taxtga chiqqanida Balx viloyati hokimligiga o'g'li Subxonqulixonni tayinladi. Garchi Nodirmuhammadni katta o'g'li Abdulaziz otasidan so'ng xonlik taxtini egallagan bo'lsada, balxda hukmronlik qilayotgan Subxonquli Sulton Abdulazizxon hokimiyatiga bo'ysunmaydi, amalda Balxni mustaqil boshqaradi [14.390-392]. 1861-yilda Abdulazizxon taxtni ukasi Subxonqulixonga topshirib o'zi haj safariga jo'naydi. Subxonqulixon davrida ham uning o'g'illari o'rtasida Balx hokimiyati uchun kurash yanada avj oladi. Hukmdor o'z valiaxtini rasman e'lon qilmasada qaysidir bir shahzodani Balx viloyati hokimligiga tayinlash orqali uni o'z valiaxti deb tanlaganligidan darak berar edi. Subxonqulixon hokimiyat tepasiga kelgach o'g'illari orasida o'zining adalotparvarligi, oqilligi bilan ajralib turadigan to'ng'ich farzandi bo'lmish Iskandar Muhammadxonni taxt vorisi sifatida islom dini gumbazi bo'lmish Balx viloyati hokimligiga tayinladi. Ammo Subxonqulixonning boshqa bir o'g'li Abulmansurxon o'z akasi Iskandar Muhammad Muqimxonni zaxarlab, o'zi Balx viloyati hokimligi taxtini egallaydi [11.101-103]. Subxonqulixon Abulmansurxonning o'ziga bino qo'ygan, tajang, qo'pol fe'lini bilgan holda o'zining valiaxti sifatida Ibodulla Sultonni Balx viloyati hokimligiga tayinlashga qaror qiladi. Bundan xabar topgan bir guruh muxolifatchi mahalliy amaldorlar "Biz Abulmansurxondan o'zgasini Balx viloyati hokimi sifatida ko'rishni istamaymiz". 1683-yil Balxlik amirlar yordamida Abulmansurxon Balx taxtini egalladi, ammo uning hukmdorligi uzoqqa cho'zilmadi. Turkman urug'idan bo'lgan Xoja Kesh – Nodir mirob tomonidan uyuushtirilgan fitna qurboni bo'ldi. Balxlik amirlar bu gal Siddiq Muhammad Sultonni Balx hokimi qilib ko'tardilar [11.106]. Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, Balx viloyati nafaqat geostrategik jihatdan, balki, valiaxtlar boshqaradigan hudud bo'lganligi uchun ham hukmdorning barcha o'g'illari Balx viloyati taxtini ko'zlaganlar. Balxni boshqarib turgan shahzoda alaloqibat mamlakat hukmdorligi taxtiga chiqishi ma'lum edi.

Mang'it hukmdorlari davriga kelib valiaxtlik masalalarida ham bir qator yangilanishlar bo'lganini kuzatish mumkin. Ashtarxoniylar hukmronligining so'ngi yillarida o'zaro ziddiyatlar va taxt uchun kurashlar avj olgan bir paytda mamlaktning ko'pgina bekliliklari markaziy hokimiyatdan mustaqil ravishda faoliyat yurita boshladi. Balx viloyati ham shular jumlasidan edi. Mang'it amirlari hokimiyatni egallagan vaqtda Balx viloyati amirlik tasarrufida emas edi. 1758-yilda Toshkent, Qo'qon, Marv, Balx, Qunduzdan elchilar kelib, Muhammad Rahimxon hokimiyatini tan olganliklarini bildirganlar [14.404-405]. Bu esa ayni vaqtda Balxning mustaqil hudud ekanligidan dalolat beradi. Endilikda valiahdlar boshqaradigan hudud maqomi Qarshi bekliligiga o'tdi. Mang'it amirlari Qarshi bekliligiga otameros mulk sifatida qaraganlar. Qachonlardir sulola asoschisi bo'lmish Muhammad Rahim va uning otasi Muhammad Hokimbiy (Hakimbiy) ham qarshi shahri hokimi bo'lgan edi [3.179]. Ushbu hudud amirlikda katta nufuzga ega bo'lib borayotgan bekliliklardan biri bo'lib, Buxoro taxti vorislarining Qarshida hokimlik qilishi odat tusiga aylanganligini ko'rish mumkin. Amir Shohmurod o'g'li amir Haydarni o'zining vorisi sifatida Qarshi hokimligiga tayinlaydi. XVIII asr oxiri XIX asr boshlariga kelib Karmana bekligining nufuzi ham Qarshi bekligidan kam bo'lmagan ravishda ortib bordi. Ehtimol, Karmananing yerosti va yerusti tabiiy boyliklarga serob ekanligi bunga sabab bo'lgan bo'lishi mumkin (SH.SH.). Shohmurodning vafotidan so'ng taxtga o'tirgan amir Haydar shahzoda Umarni valiahd sifatida Karmana hokimi etib tayinlagan.

Xulosa qilib aytganda, jamiyatda qadimgi urf-odat va an'analarning o'z o'rni bo'lib, ularga imkon qadar har doim amal qilib kelingan. Jamiyatda, avvalambor, sulolaning taxtga o'tirgan vakili hokimiyatining tan olinishi uchun o'rnatilgan shariat va odat qoidalari, qolaversa, Yaso va Yunusga amal qilish majburiy bo'lgan. Har bir hukmdor taxtga chiqar ekan, sulola vakillari

orasidan davlat ishlariga layoqati baland, har tomonlama hukmrodlik sifatlariga ega bo'lgan nomzodni tanlab o'zining valiahdi sifatida e'lon qilgan. Bu holat ham turk-mo'g'ul an'analari asosida davom etib kelayotgan edi. **17**

Adabiyotlar

1. Абулғозий. Шажарайи турк. Т.: Чўлпон, 1992. -192 б.
2. Аҳмедов Б. Амир Темур дарслари. Т.: Шарқ, 2001. -144 б.
3. Анатолий Сагдуллаев ва бошқалар. Ўзбекистон тарихи: давлат ва жамият тараққиёти. 1 қисм. Т.: Академия, 2000. -272 б.
4. Абдуррахман-и Тали. История Абулфейз-хана. Т.: 2009.– 180с.
5. Бартольд В.В. Сочинения. Том I. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Москва. 1963. -765 с.
6. Зиёдулла Муқимов. Шайбонийлар давлати ва ҳуқуқи. Т.: Адолат, 2007. -156 б.
7. Иванов М. Икки буюк саркарда: Чингизхон ва Амир Темур. Т.: Фан, 1994. -240 б.
8. Муҳаммад Ҳайдар Мирзо. Тарихи Рашидий. Т.: Шарқ, 2010. -720 б.
9. Мирза Олим Маҳдум ҳожи. Тарихи Туркистон. Т.: Янги аср авлоди, 2008. -244 б.
10. Муҳаммад Толиб. Матлаб ут-Толибин. Т.: Мовароуннаҳр, 2016. -384 б.
11. Мухаммед Юсуф Мунши. Муқим –ханская история “тарих-и Муқим –хани”. Т.: 2010. – 296 с.
12. Мирзы-Шамса Бухари. О некоторых событиях в Бухаре, Коканде и Кашгаре. Записки Мирзы-Шамса Бухари. Казань 1861. -169с.
13. Низомиддин Шомий. Зафарнома. Т.: Ўзбекистон, 1996 -528 б.
14. Эшов Б.Ж, Одилов А.А. Ўзбекистон тарихи. I жилд. Т.: -2014, -490 б.
15. Ҳофиз Таниш ал-Бухорий. Абдулланом. 1 китоб. Т.: Шарқ, 1999. -416 б.

Buxoro davlat universiteti muassisligidagi
“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA”
xalqaro ilmiy-metodik jurnali
barcha ta’lim muassasalarini
hamkorlikka chorlaydi.

“PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA” xalqaro ilmiy-metodik jurnalida o‘zbek, rus, ingliz tillarida maqolalar chop etiladi.

Manzilimiz: Buxoro shahri, M.Iqbol ko‘chasi 11-uy
Buxoro davlat universiteti

Tahririyat rekvizitlari:

«Садриддин Салим Бухорий» МЧЖ
 Манзил: Бухоро, Муҳаммад Иқбола кўчаси, 11
 Р/с 20208000104858465002
 Бухоро шаҳри Ҳамкорбанк МФО 00966
 ИНН 301637939 ОКНХ 87100

<p>PEDAGOGIK AKMEOLOGIYA</p> <p>Xalqaro ilmiy-metodik jurnal</p> <p>2023-yil 5-son (7)</p> <p>2022-yil avgust oyidan chiqa boshlagan.</p> <p>Нашр индекси: 1397</p>	<p>Buxoro davlat universiteti nashri</p> <p>Jurnal davlat va nodavlat oliy o‘quv yurtlarining professor-o‘qituvchilari, ilmiy tadqiqotchilar, ilmiy xodimlar, magistrantlar, talabalar, kasb-hunar maktablari hamda maktab o‘qituvchilari, shuningdek, keng ommaga mo‘ljallangan.</p> <p>Jurnalda nazariy, ilmiy-metodik, muammoli maqolalar, fan va texnikaga oid yangiliklar, turli xabarlar chop etiladi.</p> <p>Nashr uchun mas’ul: Alijon HAMROYEV. Musahhih: Muhiddin BAFAYEV.</p>	<p>Jurnal tahririyat kompyuterida sahifalandi. Chop etish sifati uchun bosmaxona javobgar.</p> <p>Bosishga ruxsat etildi 01.12.2023 Bosmaxonaga topshirish vaqti 07.11.2023 Qog‘oz bichimi: 60x84. 1/8 Tezkor bosma usulda bosildi. Shartli bosma tabog‘i – 27,0 Adadi – 100 nusxa Buyurtma № 670 Bahosi kelishilgan narxda.</p> <p>“Sadriddin Salim Buxoriy” MCHJ bosmaxonasida chop etildi. Bosmaxona manzili: Buxoro shahri M.Iqbol ko‘chasi 11-uy.</p>
--	--	--